
Medievalisme i modernitat d'Ausiàs Marc¹

per Costanzo Di Girolamo

«L'afinitat que trobem entre la [seva] lírica i bona part de la poesia contemporània obeeix, potser, a la concurrència de dues característiques que no sempre solen anar juntes: un contingut complex i una expressió senzilla. El que sovint és difícil, obscur, "bizarre", en la [seva] poesia, és el seu pensament: mai el seu llenguatge... El que hi ha també d'específicament modern en la [seva obra] és l'extraordinària extensió del registre de les... imatges.»

Aquestes paraules no són pas meves, sinó de Marià Manent, i es remunten a l'any 1931. Tampoc no es refereixen a Ausiàs Marc, sinó a un poeta viscut dos segles després, John Donne.² La veritat és que les afinitats entre el poeta metafísic anglès i el poeta valencià no s'acaben aquí. També Donne, com Marc, recorre a expressions de tipus col·loquial; abunda en imatges provinents de la filosofia, de la ciència, de la medicina, de la realitat quotidiana; fa servir una encesa oratòria (Donne era de fet un predicador; Marc es va sentir fascinat per Vicent Ferrer i per altres predicadors); adopta procediments analògics que fan elíptica, concentradíssima, la seva llengua poètica; s'allunya de les convencions literàries de l'època (en el cas de Donne, del petrarquisme dominant). Tots aquests trets apropen John Donne, que sens dubte és ja un poeta modern, a la poesia contemporània. Recorrent a la propietat transitiva, si el que el poeta i crític català deia de Donne s'aplica tan bé (i sobre això podem estar d'acord, em sembla) a

1. Aquest text va ser llegit al Primer Col·loqui Internacional «Civitas Europa»: L'Europa de les ciutats i dels camins: art, cultura i societat al segle XV (València, 4-9 de novembre de 1996).

2. M. MANENT, *La poesia de John Donne*, recollit al volum *Notes sobre literatura estrangera* (Barcelona 1934, reed. Manresa 1992, d'on cito), p. 17. Aquesta pàgina de Manent m'ha estat indicada per Josep Piera.

Setmana Santa, aquí amb el sentit de 'cant de mort'. En realitat, Marc no és pas el primer a usar metàfores quaresmals per a referir-se a un amor no correspost. Es tracta, de fet, d'un motiu introduït per Bernat de Ventadorn en la seva famosa tençó amb Pèire d'Alvernha:

«Peire, mout ai lo cor dolen
qand d'una falsa me sove,
que m'a mort e non sai per que,
mas car l'amava finamen.
Faich ai longa carantena,
e sai, si la fezes loignor,
ades la trobera peior.»⁶

Versos que ressonen després en Bertran de Born, el qual al·ludeix també al Dijous Sant:

«Fach ai longa quarantena,
ma oi mais
sui al dijous de la Cena.»⁷

Doncs bé, a mi em sembla que també aquí ens trobem en presència d'una font, encara que, a diferència del cas precedent, cap segment textual, ni tan sols una paraula aïllada, no hagi estat recollit.

Si donem a la noció de font l'accepció més àmplia que he proposat, és clar que les fonts de Marc es multipliquen sensiblement, i és igualment clar que aquestes fonts seran prevalentment medievals, més que no pas clàssiques. Nosaltres no sabem fins a quin punt Ausiàs Marc dominava el llatí dels autors antics o el llatí medieval mateix. Naturalment, la seva cultura era principalment laica i en llengua vulgar, de tal manera que no sorprèn el fet que les fonts clàssiques individualitzades siguin o força descomptades o mediatitzades probablement per vulgaritzacions en català o en altres llengües romàniques.

He dit abans que el medievalisme referit a un autor del segle XV pot sonar com una ofensa, des del moment que el segle XV és el segle de l'Humanisme, que és el bressol de la modernitat de la qual tots nosaltres els europeus ens sentim tan orgullosos. En realitat, l'Humanisme, i en particular l'Humanisme literari (si és lícit distingir-ne els aspectes), és un fenomen totalment o gairebé totalment italià, el qual, paradoxalment, Itàlia pagarà a un alt preu. En aquest sentit, la Península Ibèrica no es troba més endarrerida, respecte a Itàlia, que la resta d'Europa, començant per França, i per tant no sorprèn el fet que entre els models ideals de Marc hi hagi els trobadors i els *trouvères* o Dante i Petrarca més que no pas els autors clàssics. El preu pagat per la literatura italiana a l'Humanisme és el fort hiatus que aquest va crear en la tradició literària, una tradició que, en canvi, a la resta d'Europa es va anar transformant gradualment

6. *Amics Bernartz de Ventadorn*, vv. 36-42, dins Pèire d'Alvernhe, *Poesie*, a cura d'A. Fratta (Manziana 1996).

7. *Chazuts sui de mal en pena*, vv. 10-12, dins *Die Lieder Bertrams von Born*, a cura de C. Appel (Halle 1932).

des de l'edat mitjana fins a la modernitat. Itàlia és l'únic país europeu que no ha conegut una tardor de l'edat mitjana: després del segle dels humanistes, la literatura italiana aconseguirà crear extraordinàries obres mestres, però tindrà sempre un caràcter aristocràtic, hiperculte, imprès en primer lloc a la llengua, que n'obstaculitzarà la difusió tant a la seva pàtria com a fora. Només cal pensar en la sort italiana del gran gènere *popular* de totes les literatures europees modernes: la novel·la. A Itàlia una autèntica tradició de novel·la només neix, i no pas sense problemes, amb *I promessi sposi*. Això tan sols per dir que el medievalisme no sempre és un mal: també els excessos de modernitat poden perjudicar. D'altra banda, jo sempre he pensat que l'últim autor de l'edat mitjana és William Shakespeare, el qual no era en absolut un autor mediocre.

Com veieu, continuo parlant bé del medievalisme, però encara no he expressat cap opinió, sobre aquest punt, en relació amb Ausiàs Marc.

Observem de més a prop quin és l'estat de la qüestió. Marc se'ns mostra perfectament integrat en un context literari que no pot no dir-se medieval i es mou amb desimboltura en la gran biblioteca dels clàssics en vulgar: dels trobadors dels segles XII i XIII als *trouvères* i als poetes francesos contemporanis, dels *stilnovisti* a Dante i a Petrarca. D'altra banda, el seu cançoner resulta extraordinàriament innovador respecte a la producció dels seus contemporanis catalans i no tan sols catalans. Més enllà de la qualitat de l'obra, que fa d'ell el més gran poeta líric del segle XV europeu, Marc funda una nova llengua poètica escrivint per primera vegada en la seva llengua nadiua i ja no en provençal, com encara s'estilava als Països Catalans; s'allunya dràsticament de la poètica dels trobadors i de l'arcaisme literari dels seus contemporanis; fet encara més important, revoluciona el sistema dels gèneres; i després hi ha les observacions de Manent a propòsit del seu Donne que van igual de bé per al nostre Marc.

Aquests aspectes aparentment contradictoris de la seva personalitat han creat des de sempre incomoditat en els crítics i en els historiadors de la literatura. Una manera d'afrontar més bé la qüestió és la d'analitzar de més a prop què signifiquen i què comporten medievalisme i modernitat no en abstracte, sinó respecte a un tema determinat, és a dir, respecte a la relació que l'edat mitjana i la modernitat estableixen amb la tradició literària.

L'edat mitjana presenta, notòriament, una forta unitat cultural. Aquesta unitat tenia les seves arrels en l'existència d'una llengua de cultura, el llatí, comú a tota l'Europa cristiana, tant a les regions de llengua romànica com a les de llengua germànica, i difús més enllà en part de l'Europa oriental. El llatí era la llengua de l'Església i de l'escola, a més a més de la de l'administració. Al llarg dels segles, aquesta cultura esdevé un sistema monolític i relativament tancat. Pel que fa a l'escola, i en particular als estudis literaris, el primer que crida l'atenció és l'absència total d'una perspectiva històrica. Un nombre limitat d'autors clàssics és llegit juntament amb autors cristians, des dels Pares de l'Església fins a autors més recents, cosa que crea un cànon d'*auctores* (*auctor*, segons una falsa etimologia, d'*augeo*, perquè acreix el coneixement).

La cultura en vulgar, quan comença a organitzar-se, no abans del segle XI, ho fa segons models autònoms respecte a la cultura llatina medieval o clerical (que és la mateixa cosa), en la qual, però, continua tenint una referència cultural imprescindible: els primers monuments literaris en francès provenen, per exemple, d'ambients clericals, i amb els mateixos ambients també es troba en

part relacionada la primera èpica. És a dir, no s'ha de pensar en una separació neta entre les dues cultures, encara que cadascuna tingui les seves pròpies característiques. Hi ha concretament un àmbit en què la cultura en vulgar reproduceix el model de la cultura clerical: en la formació, en el pas de pocs decennis, d'un cànon privat també, internament, de perspectiva històrica. Miraré d'explicar-me més bé amb un exemple. La poesia dels trobadors existeix de manera viva durant si fa no fa dos segles, des de la fi del segle XI fins a la fi del XIII, però ja en els primers temps de la seva existència es crea una tradició que privilegia alguns autors i determinades modalitats expressives. En un tres i no res, es dona vida a nous *topoi* o llocs comuns que s'arrenglen al costat dels altres usats pels escriptors de l'edat mitjana llatina. Això, naturalment, no tan sols en relació amb la lírica, sinó pel que fa a tots els gèneres. En definitiva, també la cultura en vulgar presenta un altíssim grau de cohesió, que té la conseqüència de fer privilegiar la intertextualitat, és a dir, la recuperació d'elements d'un autor a l'altre, sense que sigui fàcil arribar fins a la font primària, en detriment, per tant, de l'originalitat i de la innovació. En l'edat mitjana, de fet, aquestes últimes no eren pas considerades com a valors estèticament importants; o, més aviat, qualsevol innovació o element original, per ser apreciat millor, s'havia d'introduir sempre dins d'un marc recognoscible per al públic.

Tal actitud canvia radicalment a l'alba de la modernitat, una alba que es pot datar de manera diferent segons les diverses regions d'Europa. L'Humanisme, que a Itàlia comença amb Petrarca, cap a la meitat del segle XIV, albira per primer cop rere seu una perspectiva històrica i marca la presa de consciència de l'irreparable allunyament del món antic. Marca també, d'alguna manera, la invenció de l'edat mitjana, aquests llargs i carregosos segles que separen l'home modern de les vertaderes fonts de la civilització occidental. Però l'Humanisme, deia, és un fenomen marcadament italià. A la resta d'Europa un coneixement aprofundit del llatí (del llatí clàssic) continuarà sent, tret d'excepcions, una prerrogativa dels homes d'Església, encara que en diversos ambients es comenci a fer sentir el desig de remuntar-se fins als clàssics: a Espanya, pensem en Fernán Pérez de Guzmán o en el Marqués de Santillana, els quals, incapaços de llegir en llatí, encarregaven traduccions d'obres antigues.

Substancialment, amb tot, el segle XV europeu roman en el seu conjunt encara lligat al gran patrimoni de la cultura en vulgar medieval, amb les seves periòdiques actualitzacions. El que, però, canvia de manera sensible és l'actitud en relació amb aquesta tradició, que ja no és la mateixa que la dels segles precedents. I és justament aquí on es poden traçar distincions i per on es pot mirar d'aferrar la posició específica, individual, d'Ausiàs Marc.

Entre els diversos components que formen el clima de l'ocàs de l'edat mitjana (o més exactament de la tardor de l'edat mitjana, com diu el títol del gran llibre de Johan Huizinga), un dels més importants és l'enyorança del passat. Ja no es tracta de l'enyorança de la mítica edat d'or de la cortesia que somiaven els trobadors; i no es tracta tampoc de l'enyorança dels humanistes per un món llunyà i perdut per sempre. Paradoxalment aquest segle, que per a França, per a la Península Ibèrica i per a altres països és encara considerat edat mitjana, no enyora res més que la mateixa edat mitjana. Els exemples podrien ser infinits. Només cal pensar en François Villon i les seves nostàlgies per les «*neiges d'anten*»: les dames i els herois de temps enrere ja no existeixen, diu el poeta, i el present és només silenci. Només cal pensar en Charles d'Orléans, el qual,

solipsísticament, aconsegueix de fer reviure els rituals de l'amor cortès només en el «llibre del seu pensament», amb personatges que són ara ja pures al·legories, a l'interior d'una poesia que s'ha transformat en una música abstracta. Només cal pensar en la *Celestina* i en la incapacitat del seu protagonista per a encarnar el perfecte amant cortès que aspira a ser.

Com es veu, l'enyorança no és una prerrogativa només dels humanistes. Però si per a alguns grans autors del segle XV aquesta lenta deriva és viscuda amb patiment i, justament, amb enyorança, per a altres, en canvi, aquesta condició estimula una actitud que he definit com a revisionista i que s'expressa per exemple en termes de crítica més o menys oberta o de paròdia més o menys corrosiva en relació amb la tradició. Aquest és el cas d'una obra que ja he recordat abans, el *Tirant lo Blanc*, que Dámaso Alonso va definir (òbviamment) com una «*novela moderna*», però que potser cal col·locar més oportunament entre les grans obres mestres del revisionisme literari.

En aquest quadre de la civilització literària europea del segle XV, ens podem demanar ara quina és la posició d'Ausiàs Marc.

A mi em sembla que en Marc són absents els tres tipus d'actitud de què parlava abans, és a dir, les actituds típiques de la literatura europea de la fi de l'edat mitjana; i és potser justament aquesta seva distància respecte al seu temps el que el fa aparèixer, als nostres ulls, com un autor modern.

En Marc manca, i és obvi, l'enyorança pel món antic: quan en parla a la seva poesia ho fa amb el mateix to i no pas amb més freqüència que altres escriptors medievals. D'altra banda, l'interès d'un Pérez de Guzmán, d'un Santillana i d'altres escriptors peninsulars pels clàssics, i sobretot pels historiadors llatins, era àmpliament causat pel desig d'estendre a Espanya un model historiogràfic que havia convertit en mundialment famoses les empreses de Roma; d'igual manera, als «*claros varones de Castilla*» (com dirà més tard el títol de l'obra de Fernando del Pulgar) els calien ara nous historiadors que transmetessin adientment la seva glòria. Però aquest tipus de preocupacions era del tot aliè a Ausiàs Marc, a pesar de la classe a la qual pertanyia.

En Marc manca també l'enyorança de l'edat mitjana. De tant en tant el poeta es plany pels temps passats:

«passà lo temps que·l bo favor havia.»
(VIII 8)

«Volgra sser nat cent anys ho pus atràs,
perquè són cert qu'és pijorat lo món.»
(XLI 1-2)

«mas a present la dona y lo diner
són los déus dos en lo món favorits.»
(CXXIIa 43-44)

etc.; però es tracta evidentment de motius de repertori, força convencionals. El pessimisme de Marc és universal, més que no pas lligat a la decadència d'una època, i en la seva obra no hi ha traces consistents d'enyorança per l'edat mitjana.

Finalment, pel que fa a la seva relació amb la tradició, la seva actitud es distingeix clarament de la d'un Martorell. En Marc no trobem cap element d'aquella paròdia àcida que és una nota dominant del *Tirant lo Blanc*, una obra el revisionisme de la qual frega en diversos punts una autèntica deconstrucció de la poètica medieval. Tampoc el famós incipit, *Lexant a part l'estil dels trobadors* (XXIII), no és una presa de posició polèmica contra els trobadors, com sovint s'ha pensat erròniament (*trobador*, en la llengua de Marc i dels seus contemporanis, no significava altra cosa que 'poeta líric, poeta cortès'), sinó un simple recurs al *topos* de la veracitat: els poetes exageren, diu Marc, i per tant ell farà una simple llista de les virtuts de la dama cantada. Recordem també una altra menció famosa dels *trobadors* (és a dir, simplement, dels *poetes*):

«Lir entre carts, molts trobadors an dit
que·l bé d'Amor és al començament;
yo dich qu'està prop del contentament.
D'aquell ho dich qui mor, desig finit.»
(LV 41-44)

Aquí Marc, encara que parli en primera persona («yo dich»), no fa altra cosa que remetre's a l'autoritat d'un trobador, d'un autèntic trobador provençal, Guiraut Riquier (segona meitat del segle XIII), el qual, en la seva *Exposition* en vers de la cançó de Guiraut de Calanson *Celeis cui am de cor e de saber*, afirma justament que l'amor s'acaba amb el *fag*, o sigui amb el *fet*, l'acte sexual.

La presència en l'obra d'Ausiàs Marc d'ecos dels trobadors, dels *trouvères*, dels poetes italians, revela l'absència d'una ruptura sentida o polèmica amb la tradició romànica. Aquesta tradició és citada i recollida, però exclusivament des del punt de vista literari: això significa, precisament, el buidatge de l'*auctoritas* dels clàssics en vulgar, que poden continuar constituint un model literari, però ja no un model moral, ideològic o de capteniment. Els *auctores* ja no fan de tals en el sentit medieval de la paraula. En realitat, Marc no s'identifica, no es pot identificar, ni amb els trobadors, ni amb Dante, ni amb Petrarca, encara que no tingui raons per a rebutjar-los. Simplement, els trobadors són llunyans, i Marc no té res en comú, ideològicament, amb els italians. En aquest sentit, el seu medievalisme poètic no és arcaisme, com en canvi ho pot ser el de Febrer o el d'altres poetes, no tan sols catalans, de la seva època.

L'aspecte fortament innovador de l'obra de Marc consisteix, per tant, justament, en el seu col·locar-se al defora d'una tradició, en el fet de mirar-la de lluny, sense enyorances ni ironia, amb tot el que aquesta tria ha hagut de comportar: començant pel rebuig a la llengua poètica encara dominant (el provençal) i pel fet de passar a través dels diferents gèneres poètics. La noció de *lítica*, tal com pot ser reconstruïda a partir dels seus *dictats*, es troba completament aïllada en el seu segle i no va tenir cap seguidor de relleu.

Com veieu, després de tota aquesta exposició, encara no he respost a la pregunta de la qual hem partit: si en l'obra de Marc predomina el medievalisme o si, en canvi, predominen caràcters de modernitat. Ja deu ser evident a hores d'ara que no tinc cap intenció de donar una resposta, simplement perquè no sé donar una resposta. També us deveu haver adonat que ni tan sols no he aconseguit situar-lo ni entre els nostàlgics ni entre els revisionistes de la literatura

europea del segle xv. Si compartiu aquesta indecisió meva, això és una prova més de la complexitat, de la unicitat i de l'actualitat (cosa que no vol dir necessàriament modernitat) de l'obra d'Ausiàs Marc.

Acabaré amb una provocació. Per a Marià Manent, el poeta Donne, que per a nosaltres s'ha transformat en Ausiàs Marc, era més que un modern, fins i tot un contemporani. Però Manent escrivia el 1931. Marc cita els clàssics en vulgar i alguns clàssics de l'Antiguitat, els fusiona i els contamina, però se'n manté sempre allunyat. Aquesta actitud seva recorda indubtablement de manera molt estreta la postmodernitat de la fi d'aquest segle. Potser Manent s'equivocava: potser Marc no és ni modern ni contemporani, sinó postmodern.

COSTANZO DI GIROLAMO

(trad. de Victor Martínez-Gil)